

Հայաստանը, որպես հնագույն քաղաքակրթության բաղկացուցիչ մաս, հայտնի է վաղագույն ժամանակներից:

Մ.թ.ա. IV-II դարերում հայաբնակ շրջանները բաժանված էին երեք խոշոր վարչական միավորի՝ Փոքր Հայք, Մոփք և Մեծ Հայք, որոնք արդեն Ք.ա. II դարում դարձան անկախ պետություններ: Դրանց մեջ ամենից գորեղը Մեծ Հայքի պետությունն էր, որտեղ Ք.ա II դարից մինչև Ք.հ V դարը նախ թագավորում էին Արտաշեսյանները, ապա Արշակունիները:

Մեծ Հայքը բաղկացած էր 15 «աշխարհներից», որոնք բոլորը միասին ունեին 191 գավառ: Այդ «աշխարհներն» էին. Տայք, Բարձր Հայք, Չորրորդ Հայք, Աղձնիք, Կորճայք, Սոկք, Պարսկահայք, Փայտակարան, Արցախ, Ուտիք, Սյունիք, Գուգարք, Տուրուբերան, Վասպուրական և Այրարատ, որը ամենահայտնի «աշխարհն» էր՝ որպես քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային կյանքի կենտրոն:

Նոր և նորագույն ժամանակներում պատմական Հայաստանի տարածքը բաժանված էր արևմտյան և արևելյան հատվածների, որոնք ընդգրկված էին Օսմանյան Թուրքիայի և Իրանի (1828 թվականից Ռուսաստանի) կազմում:

Խորհրդային տարիներին Հայաստանի տարածքը բաժանված էր 37 շրջանների:

Հայաստանի Հանրապետության ներկա վարչատարածքային բաժանումը՝ 10 մարզ և Երևան քաղաքը ձևավորվել է համաձայն «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» և «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքների:

Armenia as a constituent part of ancient civilization is known to history from ancient times.

Since IV-II century B.C. the Armenian-populated all districts had been divided into three big administrative units: Pokr Hayk, Tsopk and Mets Hayk, which became independent states in the II century B.C.. Among them the most powerful was Mets Hayk state, where first ruled Artashesyans, then Arshakunies since II century B.C. till V century B.C.

The Mets Hayk is contained of 15 lands that all together had 191 provinces. Those “lands” were followings: Tayk, Bardzr Hayk, Chorrord Hayk, Aghdznik, Korchayk, Mokk, Parskahayk, Paytakaran, Artsakh, Utik, Syunik, Gugark, Turuberan, Vaspurakan and Ayarat, that was the most known “land” as political, economic and cultural life centre.

In new and newest times the territory of historical Armenia was divided into western and eastern parts that were included in Osman Turkey and Iran (since 1828 in Russia).

In soviet times the Armenia’s territory was divided into 37 districts.

The current administrative division of RA: 10 regions and Yerevan city, was formed according to the RA laws on “On administrative and territorial division of RA” and “On local self-Government in the city of Yerevan”.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ GEOGRAPHIC CHARACTERISTIC OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Տ Ա Ր Ա Մ Ք Ր TERRITORY

Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է Ասիայի արևմտյան մասում: Գրավում է Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիս-արևելյան հատվածը՝ Կովկասի և Առաջավոր Ասիայի միջև (Կուր և Արաքս գետերի միջին հոսանքների միջգետային տարածքը): Ընդհանուր տարածքն ընկած է հյուսիսային լայնության $38^{\circ} 50'$ - $41^{\circ} 18'$ -ի և արևելյան երկայնության $43^{\circ} 27'$ - $46^{\circ} 37'$ -ի միջև:

Հյուսիսից սահմանակից է Վրաստանին, արևելքից՝ Ադրբեջանին, արևմուտքից և հարավ-արևմուտքից՝ Թուրքիային և հարավից՝ Իրանին:

Երկրի տարածքը կազմում է 29 743 կմ², որի 68.9%-ը կազմում են գյուղատնտեսական նշանակության հողերը, 11.2%-ը՝ անտառային, 11.1%-ը՝ հատուկ պահպանվող տարածքների և 8.8%-ը՝ այլ հողերը: ՀՀ տարածքի 36.4%-ը լեռներն են, բարձրավանդակներն ու այլ հողերը:

Երկրի ամենաբարձր կետը Արագած լեռնագագաթն է (4 090 մ), ամենացածր կետը՝ Դեբեդ գետի ստորին հոսանքի շրջանը (375 մ): Ամենաերկար ձգվածությունը հյուսիս - արևմուտքից հարավ-արևելք 360 կմ է, իսկ արևմուտքից արևելք՝ 200 կմ:

The Republic of Armenia is situated in the western part of Asia. The country occupies the north-eastern part of Armenian plateau – between Caucasus and Nearest Asia (the inter-river territory between the middle flows of Kur and Araks rivers). The total territory is located in the latitude of $38^{\circ} 50'$ - $41^{\circ} 18'$ N and longitude of $43^{\circ} 27'$ - $46^{\circ} 37'$ E.

In the north it borders with Georgia, in the east - Azerbaijan, in the west and south-west - Turkey and in the south - Iran.

The country's area comprises 29 743 km², of which 68.9% - agricultural land, 11.2% - forests, 11.1% - areas of special preservation and 8.8% - other lands. 36.4% area of RA are mountains, plateaus and other lands.

The highest elevation of the country is the Peak of Aragats Mountain (4 090 m), the earth lowest point – the underflow region of Debed river canyon (375 m). The longest extension from north-west to south-east is 360 km, and from west to east - 200 km.

¹ Ըստ ՀՀ կառավարության անդամներ անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի կողմից կազմված ՀՀ հողային հաշվեկշռի՝ 2013թ. հուլիսի 1-ի դրությամբ:

According to RA Land balance formed by the State Committee of Real Estate Cadastre under RA Government as of July 1, 2013.

**ԼԵՌՆԱԳԱԳԱԹՆԵՐԸ
MOUNTAIN TOPS**

Անվանումը	Name	Տեղանքը	Place	Բարձրությունը ծովի մակերևույթից, մ The height above sea level, m
Արագած	Aragats	Արագածի լեռնազանգված	Aragats massif	4 090
Կապուտջուղ	Kaputjugh	Զանգեզուրի լեռնաշղթա	Zangezur mountain range	3 906
Աժդահակ	Ajdahak	Գեղամա լեռնաշղթա	Geghama mountain range	3 598
Սպիտակասար	Spitakasar	Գեղամա լեռնաշղթա	Geghama mountain range	3 555
Իշխանասար	Ishkhanasar	Ղարաբաղի բարձրավանդակ	Gharabagh plateau	3 552
Վարդենիս	Vardenis	Վարդենիսի լեռնաշղթա	Vardenis mountain range	3 522
Արամասար	Aramasar	Բարգուշատի լեռնաշղթա	Bargushat mountain range	3 392
Բաղասար	Baghatssar	Մեղրու լեռնաշղթա	Meghri mountain range	3 250
Խուստուփ	Khustup	Խուստուփ-Կատարի լեռնաշղթա	Khustup-Katar mountain range	3 214
Լեզի	Legli	Զավախքի լեռնաշղթա	Javakhk mountain range	3 157
Գոգի	Gogi	Վայքի լեռնաշղթա	Vayk mountain range	3 113
Թեժ լեռ	Tej ler	Փամբակի լեռնաշղթա	Pambak mountain range	3 101
Մեծ Եղնախաղ	Mets Eghnakhagh	Եղնախաղի լեռնաշղթա	Eghnakhagh mountain range	3 042
Բովաքար	Bovakar	Հալաբի լեռնաշղթա	Halab mountain range	3 016
Միափոք	Miapor	Միափոքի լեռնաշղթա	Miapor mountain range	2 993
Ուրասար	Urasar	Բազումի լեռնաշղթա	Bazum mountain range	2 993
Քաշաթաղ	Qashatagh	Սևանի լեռնաշղթա	Sevan mountain range	2 901
Արայի լեռ	Aray ler	Արայի լեռնազանգված	Aray massif	2 577

Հայաստանը լեռնային երկիր է: Տարածքի 76.5%-ը գտնվում է ծովի մակերևույթից 1 000-2 500 մ բարձրության վրա: Լեռնաշղթաները զբաղեցնում են մոտ 14 հազ. կմ² տարածք կամ երկրի ընդհանուր մակերեսի 47.0%-ը: Բարձրավանդակները կազմում են երկրի մակերեսի ավելի քան 1/3-ը (11 հազ. կմ²):

Հայաստանի տարածքը յուրահատուկ երկրաբանական թանգարան է: Այստեղ կարելի է գտնել երկրակեղևում առկա համարյա բոլոր ապարները: Հայաստանի ընդերքը հարուստ է բազմազան օգտակար հանածոներով: Հրաբխային ժայթքումների հետևանքով գոյացել է բնական շինանյութերի՝ տուֆի, բազալտի, անդեզիտի, պեռլիտի և շինարարությունում օգտագործվող այլ հանքանյութերի մեծ պաշար:

Armenia is a mountainous country. 76.5% of the republican territory is on the height of 1 000-2 500 m above sea level. Mountain ranges occupy about 14 ths. km² territory or 47.0% of the country's total surface. Plateaus comprise more than 1/3 (11 ths. km²) of country's surfa.

Armenia's territory is an original geological museum. Here it is possible to find out those rocks that comprise the earth-crust. Large part the territory is covered by stratum of different type volcanic rock and tufa. Armenia's lithosphere is rich with various useful minerals. As a result of volcanic eruptions, a big reserve of natural building materials - tufa, basalt, andezite, perlite and other materials has been formed that is used in construction.

ԽՈՇՈՐ ԳԵՏԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԻՒՐՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐԸ¹
THE MAIN HIDROLOGIC CHARACTERISTIC OF THE LONGEST RIVERS¹

Գետերի անվանումը	River name	Երկարությունը ՀՀ սահմաններում, կմ Length in RA, km	Միջին թեքությունը, % Average slope, %	Ջրավազ ավազանի մակերեսը, կմ ² Water collection surface, km ²	Միջին տարեկան ելքը, մ ³ /վրկ Average annual flow, m ³ /sec	Միջին տարեկան հոսքը, մլրդ.մ ³ Average multi-year annual flow, bln. m ³
Արաքս ²	Araks ²	1 072	-	22 100	81.3	2.56
Ախուրյան	Akhuryan	186	5.7	9 650	21.2	0.67
Ռեբեդ	Debed	154	11.0	3 790	34.0	1.07
Հրազդան	Hrazdan	141	7.6	2 560	26.0	0.82
Որոտան	Vorotan	111	21.0	2 000	19.7	0.62
Արփա	Arpa	92	24.0	2 080	13.0	0.41
Քասախ	Qasagh	89	29.0	1 480	3.35	0.11
Փամբակ	Pambak	84	13.0	1 370	11.4	0.36
Աղստև	Aghstev	81	31.0	1 730	9.71	0.31
Չորագետ	Dzoraget	67	22.0	1 460	15.6	0.49
Գետիկ	Getik	58	29.0	586	3.63	0.11
Վեդի	Vedi	58	33.0	633	1.84	0.06
Արգիճի	Argichi	51	12.0	384	5.49	0.17
Գավառագետ	Gavaraget	50	25.0	480	3.44	0.11
Մասրիկ	Masrik	45	22.0	685	3.24	0.1
Ողջի	Voghji	43	68.0	788	11.0	0.35
Ազատ	Azat	40	31.0	572	4.88	0.15
Մեղրի	Meghri	36	63.0	336	2.89	0.09

ԼՃԵՐԸ
LAKES

միջին տարեկան ցուցանիշներ
average annual indicators

		Սակարդակի նիշ, մ Level mark, m	Ծավալը Volume	Հայելու մակերեսը, կմ ² Mirror surface, km ²
Սևանա (2013)	Sevan (2013)	1 900.30	37.92 կմ ³ / km ³	1 276.6
Սև	Sev	2 666	9 մլն. մ ³ / mln. m ³	2.0
Ակնա	Akna	3 032	3.91 մլն.մ ³ / mln. m ³	0.8
Քարի	Qari	3 190	357 հազ. մ ³ / ths. m ³	0.3
Այդր	Ayghr	860	310 հազ. մ ³ / ths. m ³	0.03
Կապուտան	Kaputan	3 286	40.2 հազ. մ ³ / ths. m ³	0.1

¹ Տրամադրվել է Հայաստանի հիդրոոլերևութաբանության և մոնիթորինգի պետական ծառայության (ՊՈԱԿ) կողմից: Այն գետերի համար, որոնք դուրս են գալիս հանրապետության սահմաններից, տվյալները բերված են հանրապետության սահմանների մասով:

The information on the rivers that flow out bounds of the republic is presented only in terms of the terytory of the republic, presented from Armenian state hydrometeorological and monitoring service.

² Ըստ Հայկական ՍՍՀ ջրագրությունը, ՀՀ ԳԱԱ, 1981թ., էջ 108

By Armenian SSR Hydrography, NAS RA, 1981, p. 108

**ՍԵՎԱՆԱ ԼՃԻՑ ԲԱՅԹՈՂՈՒՄՆԵՐՆ ԸՍՏ ՏԱՐԻՆԵՐԻ
ԵՎ ԼՃԻ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ՏԱՏԱՆՈՒՄՆԵՐՆ ԸՍՏ ԱՄԻՄՆԵՐԻ
WATER DISCHARGE FROM SEVAN LAKE BY YEARS AND VARIATIONS
OF THE LAKE LEVEL BY MONTHS**

Տարիներ Years	Ջրի բացթողումները, մլն. մ ³ տարի Water discharge, mln. cub. m	Լճի մակարդակը /մ/ և ամսական տատանումները /սմ/ Level of Lake (m) and monthly variations (sm)														
		ջրի մակարդակի նիշը տարեվերջին level of at the beginning of year, m	մակարդակի ամսական տատանումները նախորդ ամսվա համեմատ, սմ monthly variations of level compared to the previous month, sm												ջրի մակարդակի նիշը տարեվերջին level characters at the end of year, m	ջրի մակարդակի տատանումները տարվա ընթացքում, սմ ¹ variations of water level during the year, sm ¹
			հունվար January	փետրվար February	մարտ March	ապրիլ April	մայիս May	հունիս June	հուլիս July	օգոստոս August	Սեպտեմբեր September	հոկտեմբեր October	նոյեմբեր November	դեկտեմբեր December		
2009	126.5	1 898.85	+1	+2	+6	+10	+21	+14	-1	-3	-1	-5	-3	-3	1 899.23	+38
2010	157.7	1 899.23	+5	+4	+10	+21	+27	+15	-5	-11	-9	0	-5	-5	1 899.70	+47
2011	168.3	1 899.90	+3	+3	+4	+15	+20	+11	-5	-7	-8	-5	-4	-4	1 900.13	+23
2012	317.62	1 900.13	-1	+7	+4	+9	+14	0	-2	-13	-8	-5	-6	-2	1 900.10	-3
2013	169.95	1 900.10	-1	+2	+7	+12	+19	+9	-7	-14	-9	-8	-2	-3	1 900.16	+6

Հայաստանի տարածքում ամենամեծ լիճը Սևանա լիճն է (2013թ. միջին տարեկան մակերեսը 1 276.6 կմ²), ամենաերկար գետն Արաքսը՝ 192 կմ (ընդհանուր երկարությունը՝ 1 072 կմ):

Հանրապետության ջրային պաշարները սահմանափակ են և տարեկան կազմում են ընդամենը 8.5 մլրդ.մ³, որից 6.54 մլրդ.մ³-ը մակերեսային հոսքն է: Հայաստանի գետերը հիմնականում լեռնային են, խիստ արտահայտված մեծենային (սակավաջուր) հոսքերով:

ՀՀ տարածքում գտնվում են քաղցրահամ լճեր և ջրամբարներ՝ մոտ 40.0 մլրդ. մ³ ընդհանուր ծավալով, որի մոտ 95%-ը կազմում է աշխարհի ամենաբարձրադիր լեռնային լճերից մեկը՝ Սևանը: 2013թ.-ին լճի մակարդակի միջին նիշը կազմել է 1 900.3 մ, իսկ ջրային ռեսուրսները՝ 37.9 մլրդ. մ³:

Սևանա լիճ է թափվում 28 գետ և գետակ, լճից սկիզբ է առնում միայն Հրազդան գետը: Լիճն անտնտեսվար և անխնա օգտագործումից խիստ տուժել է և ջրային պաշարները զգալիորեն նվազել են: Լճի մակարդակի իջեցման, ինչպես նաև լիճ թափվող անբավարար մաքրված հոսքաջրերի հետևանքով, կտրուկ վատացել էր նաև ջրի որակը: Իրավիճակը մասնակիորեն մեղմացնելու և Սևանի ջրային

The largest lake in the territory of RA is Lake Sevan (average annual surface for 2013 – 1 276.6 km²), the longest river is Araqs – 192 km (total length – 1 072 km).

Republican water reserves are limited and annually comprise totally 8.5 bln. m³, of which 6.54 bln. m³ – surface water flow. The rivers of Armenia are mainly mountainous with strongly expressed flows with little water.

There are sweet test lakes and reservoirs in the RA, with about 40.0 bln. km³ total volumes, about 95% of which comprises one of the world highest mountainous lakes – the Lake Sevan. In 2013 the average level of the Lake comprises 1 900.3 m, and the water resources – 37.9 bln. m³.

28 rivers and small rivers flow in Lake Sevan, only Hrazdan river originates from the lake. Sevan has strongly suffered from thriftless and neglected use and its water reserves have been considerably decreased. Sewages flowing in lake are not enough cleaned, also as a result of lowering of the lake level the water quality sharply has become worse as well. With a purpose to partly soften the negative consequences, the “Arpa-

¹ Ըստ ամիսների հանրագումարի հետ անհամապատասխանությունը պայմանավորված է ցուցանիշների կլորացմամբ:

The discrepancy between the totals and sum by months is explained by using rounded data.

պաշարներն Արփա գետի ջրերով ավելացնելու նպատակով 1981թ. կառուցվել է 48 կմ 420 մ երկարությամբ «Արփա-Սևան» թունելը, որը լճի հետ միանում է 850 մ երկարությամբ բաց ջրանցքով:

Լճի պահպանության վերջին տարիների համալիր միջոցառումներն արդյունավետ իրականացնելու շնորհիվ, զգալիորեն բարձրացել է ջրի մակարդակը (Սևանա լճի մակարդակը 2013թ. հունիսի 30-ի դրությամբ կազմել է 1 900.59 մ):

Sevan” tunnel with the length of 48 km 420 m has been turned over for operation in 1981 and an attempt was made to increase the Sevan lake water reserves with Arpa river waters, the tunnel is connected with the lake through the open channel with the length of 850 m.

During last years after productive arrangements of lake conservancy, the water level grew up (the level of Sevan lake comprised 1 900.59 m on 2013, 30 of June).

**ԱՐՉԵՍՏԱԿԱՆ ՋՐԱՍԲԱՐՆԵՐԻ ԾԱՎԱԼՆԵՐԸ ԵՎ ՋՐԻ ՀԱՅԵԼՈՒ ՄԱԿԵՐԵՍՆԵՐԸ
VOLUMES OF ARTIFICIAL RESERVOIRES AND WATER MIRROR SURFACES**

		Ծավալը, մլն. մ ³ Volume, mln. m ³	Հայելու մակերեսը, հա Mirror surface, ha
Ախուրյան	Akhuryan	525.0	4 180
Սպանդարյան	Spandaryan	257.0	1 025
Թոլորս	Tolors	96.0	480
Ապարան	Aparan	91.0	735
Ազատ	Azat	70.0	285
Ջողազ	Joghaz	45.0	230
Հեր-Հեր	Her-Her	26.0	115
Կեչուտ	Kechut	25.0	135
Կառնուտ	Karnut	24.7	234
Գեղի	Geghi	15.0	35
Շամբ	Shamb	13.6	112
Հախում	Hakhum	12.0	83
Մանթաշ	Mantash	8.2	76.4
Թավշուտ	Tavshut	6.0	60
Սևաբերդ	Sevaderd	6.0	45
Ախպարա	Akhpara	5.6	170
Հալավար	Halavar	5.5	38
Մեծավան	Metsavan	5.4	330
Տավուշ	Tavush	5.3	40
Արփի	Arpi	5.0	450
Վարդաքար	Vardakar	5.0	86
Սառնաղբյուր	Sarnaghbyur	4.9	56
Երևանյան	Yerevanyan	4.8	95
Ակնալիճ	Aknalich	3.9	53
Դավիթ Բեկ	David Bek	2.5	14
Արծվաշեն	Artsvashen	2.0	26
Գեղարդալիճ	Geghardalich	1.5	25
Քարահունջ	Qarahunj	1.3	18.3
Ծիլքար	Tsilkar	1.2	26
Հացաշեն	Hatsashen	1.1	37